

UNELE CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA RELAȚIILE CONFESIONALE DIN DISTRICTUL BISTRITEI. COMUNAL ȘI CONFESIONAL ÎNTRE ANII 1760—1780

MARIN POPAN

Perioada războiului de 6 ani a fost deosebit de agitată și în cazul Marelui Principat al Ardealului. Mișcarea antiuniunistă condusă de „vicarele de la Carlove“, Sofronie se declanșează în momentul în care armata imperială din Transilvania era concentrată pe frontul prusian.

Anchetele vremii și patenta de interzicere a accesului călugărilor cerșetori semnaleză existența unui sprijin continuu din partea unor emisari ruși și a călugărilor pravoslavnici din Principatele române pentru mișcarea restaurațională ortodoxă¹.

Tensiunile nu au ocolit nici districtul regesc al Bistriței și cel românesc de graniță în curs de înființare. Edictul generalului Bukkow de amnistiere a delictelor bisericesti ajunge și la cunoștința românilor din district. Preotul unit din Năsăud scrie magistratului Bistriței, Johann Klein von Straussenburg, că semnalarea prezenței unor emisari ai lui Sofronie în zona someșeană năsăudeana este o încercare de calomniere².

Totuși mișcarea de restaurație confesională de la începutul deceniului șaptespornită din ținutul Hunedoarei a influențat și viața bisericească a comunităților românești din districtul săsesc al Bistriței și din ținutul someșan. În acest sens pledează datele protocolului

von Straussenburg care consemnează pentru începutul anului 1761 închiderea a trei biserici la Nușfalău, Sântioana și Rebra Mare. În martie același an la târgul din Năsăud este citită scrisoarea lui Sofronie. Țăranii erau înștiințați că o preainaltă comisie de la Sibiu ar fi ordonat restituirea bisericilor la ortodocși, oamenii fiind sfătuiți să-i alunge pe preoții uniți că oricum, și ca neuniți, românii vor primi drepturile care le au sârbii consfințite în privilegiile ilirice. Văzută din perspectiva acordării drepturilor regnicolare promise în Diploma leopoldină a Unirii și prin comparație cu privilegiile ilirice, uniția este prezentată ca un act gratuit, românii pierzând și confesiunea strămoșească și rămânând și pe mai departe excluși din punct de vedere politic. Raportul magistratului nu consemnează textul integral al scrisorii sofroniene, dar auzul știrilor a provocat o mare răzmeriță (Aufwieglung), biserica vicarială fiind închisă. Deci tulburările confesionale nu au fost stârnite de textul scrisorii respective, ci doar amplificate. Agitațiile antiuniiste erau alimentate prin preoții locali hirotoniți în mânăstirile din Moldova și rămași fără parohii, fenomen anterior mișcării restauraționale ortodoxe³.

În raportul Straussenburg mai este consemnată închiderea tuturor bisericilor de pe valea Someșului, iar în satul Waltersdorf (Dumitrița) din Țara Budacului, în district, unde locuiau 48 de familii de români, locuitorii vor revenirea la ortodoxie. Faptul că oamenii n-au vrut să-l accepte pe noul preot, Vasile din Feldru,

³ *Ibidem*.

¹ A. Bunea, *Episcopii PP Aron și Dionisie Novacoviți* Blas. 1902, p. 173, 273 sq.

² Gottfried Poschner, *Gegenreformatorische Bestrebungen in Bistritz im 18. Jahrhundert* in: Program des evangelischen Obergymnasiums A.B.Bistritz, Nr. 12, Anii 1883/4, p. 30.

numit de vicarul Năsăudului, Antoniu Naszodi, a fost speculată în interese anti-uniatiste. La cererea preotului unit nou investit capii mișcării, Petre Csako și Grigore Jderia sunt încarcerați dar, mai târziu, Bukkow recomandă eliberarea lor contra unei cauțiuni „substanțiale”⁴.

După cum în părțile Hunedoarei se poate dovedi bunăvoința complicitară a grofimii calvine la agitațiile antiuniatiste, tot așa sașii evanghelici au speculat slăbiciunile uniației, au calomniat sinceritatea și realizările ei, au ajutat pe ascuns mișcarea de restaurație confesională, fără a purta însă simpatie ortodoxiei. Agitații antiuniatiste au existat în perioada de constituire a regimului de graniță chiar în burg, în Bistrița, magistratul Straussenburg, un „mare neprieten” al românilor după Virgil Șotropa, fiind bănuț de imperiali că lucrează în ascuns contra unirii. Doi membrii de vază ai comunității românești din Bistrița, Demian Farkaș și Iosif Scorobete, împiedică pe preotul unit să intre în biserică zicând că ei și oamenii nu se știu uniți, numai el, popa, i-ar fi făcut pe ascuns. Închiși și eliberați tot prin cauțiune după șase zile, ei adresează un recurs Guberniului — poate sub sfătuire săsească — susținând în scris exact ceea ce înainte era corpul delict al arestării⁵.

Și în cazul districtului bistrițean se confirma faptul că uniația era susținută doar prin voința imperială și, mai târziu, prin adeziunea devenită sinceră a românului — poate sub sfătuire săsească — rați de mișcările de populație operate cu ocazia înființării regimentului și de virtuala posibilitate ca, primiți în sânul religiei dominante și ridicăți prin cultura școlară piaristă, românii ar putea periclita pozițiile lor. Înființarea regimentului grăniceresc era privită cu ostilitate și de funcționarii comitatului Solnoc-Dăbăca care, potrivit unui raport adresat lui Bukkow, chemați să traseze hotarele de litigiu între satele someșene și cele săsești Jaad și Altdorf, au făcut în așa fel, încât au pus mejdele pe culmile dealurilor, acolo unde „nu se pot ține prisăci”.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

„Ei privesc cu o ură fără de margini lucrarea noastră”, se nota în raportul mai sus menționat⁶.

Atât uniația cât și regimentul de graniță erau privite de privilegiații locului, de cetățenii sași și nobilii comitatului vecin, drept inițiative ce pot periclita echilibrul constituțional. Pe de altă parte, încercând salvarea unirii, Guberniul și Bukkow încearcă să restabilească ordinea proclamând din nou acordarea de liber exercitiu pentru ortodocși în limitele situației de dinainte de tulburările confesionale din Apuseni. Revenirea unițiilor la ortodoxie nu putea fi acceptată ca rezultat al unei emoții colective, ci numai pentru unele cazuri individuale. Deoarece biserica greco-catolică este parte a bisericii apostolice romane, ergo a religiei dominante (religio dominans), trecerea la ortodoxie va fi considerată apostazie și pedepsită potrivit codului terezian⁷.

Magistratura bistrițeană este astfel în iarna anului 1763 însărcinată cu recenzarea precisă a tuturor bisericilor românești împreună cu toate bunurile nemșcătoare precum și a obiectelor cultice confiscate sau distruse.

Graful săsesc Waldhütter, însărcinat cu supervizarea acțiunii, recomandă în postscriptum-ul instrucțiunii ca anchetatorii să nu pună întrebări incitatoare (captieuse Fragen) care ar putea îndepărta pe români de la unire. Subiecții trebuie să răspundă întrebărilor la casele lor, ca să nu se eschiveze. Și în localitățile săsești românii trebuie chestionați explicit dacă sunt sau nu uniți, iar membrii eclesiei comunale să fie consemnați nominal și nu amestecați cu preoții uniți.

În mai 1761 magistratul, căruia i se recomandă o mare atenție și „implicare adevărată” în lucruri, putea raporta îndeplinirea conscripției. La Zagra erau 15 popi uniți, în Maieru 8, și în rest câte unul de parohie. În Bistrița doar doi au fost

⁶ Virgil Șotropa, *Înființarea graniței militare năsăudene* în: AS, Nr. 25, 1939 p.

⁷ Rolf Kutschera *Maria Theresia und ihre Kaisersöhne* Wort und Welt Verlag, 1990, p. 148.

înregistrați ca uniți, celelalte 178 de familii și 27 de văduve declarându-se în așa fel, încât comisia nu a știut în ce categorie să-i includă ⁸.

Rezultatul conscripției a părut autorităților imperiale destul de nemulțumitor, îndeosebi în cazul Bistriței. Astfel că, surprinzător pentru Straussenburg, membrii comisiei conscripționale formată din sași bistrițeni luterani: A. Ziegler, Michael Wagner, Daniel Gietsch, Peter Theil și Johann Kleinmann cad în dizgrația generalului Bukkow. „În cele ce urmează numitul Andreas Ziegler va împlini binemeritata sa pedeapsă cu un arest de trei luni, fiind identificat drept cel mai vinovat dintre cei încriminați și, de acum înainte, va fi exclus din toate responsabilitățile magistraturii. De asemenea acei patru, M. Werner, D. Gietsch, Peter Theil și Johann Kleinmann deși găsiți vinovați după cercetarea efectuată, nu vor fi menținuți în arest, dar magistratul le va aduce la cunoștință că orice acțiune a lor viitoare, care ar putea afecta uniția va fi pedepsită în modul cel mai exemplar ⁹.

Deși prin intervenția contelui Nicolae Bethlen și a magistratului Straussenburg până și Ziegler a fost eliberat, tonul decretelor guberniale și imperiale privitoare la delictul de agitație contra religiei dominante rămâne deosebit de aspru. Căci confesiunea greco-catolică este sora cu religio dominans, iar românii să fie tratați ca atare, sașii luterani fiind acum ei aceia ce trebuie tolerați, declara

magistratul Straussenburg, demnitarul imperial Konrad Dinges ¹⁰.

Afirmația lui Dinges corespundea realității din Bohemia sau ducatele austriece unde confesiunea evanghelică luterană era tolerată însă, din punctul de vedere a sașilor bistrițeni, pentru Transilvania afirmația avea un caracter temerar ¹¹.

În 1764 pentru Popa Lazăr, Teodosie urmărire deoarece a încercat să-i întoarcă pe copii unui preot unit de la unire ¹².

În 1764 pentru Popa Lazăr, Teodosie și Efraim, ca aderenți ai „răzvrătorului“ Sofronie este oferită o recompensă de 50 de ducați, iar în septembrie 1778 aceeași procedură era recomandată spre aplicare pentru călugării veniți de peste munți (impostorum) ¹³.

În 1778 magistratul este încunoștințat că ortodocșii nu mai au dreptul de a construi vreo biserică fără aprobare gubernială. Prin decretul din octombrie 1769 orice sinod ortodox nu putea fi convocat fără aprobare gubernială, iar pe teritoriul districtului diaconii neuniți nu pot strânge colecte sau primi bani ¹⁴.

Din documentele Primăriei bistrițene și din rapoartele adresate acesteia preotul satului românesc apare nu numai ca pastor spiritual și povătuitor moral, ci și ca și conducător absolut. Contopirea dintre spiritual și lumesc, reunite în corpul bisericii, este, mai ales pentru comunitățile românești din satele mixte, rezultată a coerciției politice și domeniiale. Preotul este cel care redactează memoriile susținându-le la vidic sau către Guvernium. Se pare că se realizează o înțelegere tacită între oameni și preot: oamenii se slujesc de singura autoritate românească recunoscută de sași — haina preoțească — iar preotul are satisfacția de a fi „starostele“ obștii, având puteri decizionale în pricini cât se poate de lumesti.

Ridicarea românilor prin învățătură devine un obiectiv declarat al politicii

⁸ Poschner, *op. cit.*, p. 31. Redăm aici conținutul chestionarului:

1. Care a construit biserica?
2. Dacă ea a fost construită de uniți sau neuniți?
3. De câți ani a fost construită?
4. De când este ea în posesia uniților?
5. De când a fost recupată de ortodocși?
6. Dacă există terenuri aparținătoare bisericii și de cine au fost dăruite?
7. Dacă unele terenuri (fundii) au fost dăruite bisericii din partea particularilor?
8. Dacă persoane private au dăruit bisericii sau parohiei bunuri sau bani?
9. Fiecare individ trebuie să se declare dacă aparține sau nu bisericii unite fără să se lase ademenit de promisiuni mincinoase sau înfricosat de pedepse din partea ortodocșilor.

⁹ *Ibidem* sq.

¹⁰ Virgil Șotropa, *Soarta românilor în satele săsești* în: AS, Nr. 18, 1936, p. 292.

¹¹ Eduard Winter, *Der Josephinismus. Geschichte des oesterreichischen Reformkatholismus* p. 103.

¹² Poschner, *op. cit.*, p. 32.

¹³ *Ibidem*, p. 33.

¹⁴ *Ibidem*.

tereziene. Inițiativa piariștilor de a decide o școală latină și germană la Rodna și Năsăud avea trei adversari :

1. sașii, care temându-se de consecințele alfabetizării în masă a românilor, răspândeau intriga că, prin înființarea școlilor piariste, s-ar urmări latinizarea ritului, patricienii lor speculând și cultivând reținerea, chiar aversiunea preoților uniți față de cei de rit latin ;

2. bătrânii satului, temători de pierderea influenței asupra copiilor și de părăsirea datinilor vechi ;

3. Despre atitudinea preoților cităm : „Observând însă popii că pe încetul Valahilor li se infiltrază o fire veritabil umană, deci influența lor nemărginită asupra enoriașilor se va diminua ; ... [ei s-au împotrivit n.n.]... iar încercările întâmpină la început mari dificultăți, deoarece între români era cultivat sentimentul ca în spatele tuturor acțiunilor autorităților, chiar și caritabile, stă ceva ascuns“. Înființarea regimentului de graniță, debutul politicii de școlarizare, acceptarea, chiar promovarea planificată și voită a românilor în funcții publice sunt și în districtul regesc fenomene convergente ce răspund direct la încercările restauraționale ortodoxe de la începutul deceniului trei de domnie tereziană în Transilvania. Astfel statul a început să acorde subvenții lunare copiilor de grăniceri înscriși la școala germană-latină din Bistrița spre a se putea acoperi costul hainelor și al întreținerii¹⁵.

Consiliul de război din Sibiu recomandă înființarea unei școli germane și unui gimnaziu cu patru călugări baziliani la Năsăud care să dea instrucție tinerețului „pentru scris și socotit“.

Nenumărate documente confirmă și pentru districtul Bistriței nivelul deosebit de scăzut al culturii preotești atât pentru ortodocși cât și la uniți. Din aceasta provin și situațiile confuze când, în cazul unor disputații profesionale din sate, preoții înșiși, lipsiți de cunoștințe teologice, nu puteau explica enoriașilor în ce consta deosebirea dintre uniți și neuniți, în condițiile în care ritul era aproape același. Probabil pentru eliminarea acestor controverse fără obiect se explică faptul că, mai târziu, mitropolitul Gri-

gorie Maior s-a străduit să impună elemente de rit latin în biserica unită. De aceste disputații și acuze reciproce între ortodocși și uniți profitau sașii când îi acuzau pe români de nesinceritate în actul unirii, că s-au vândut pentru foloase puține. Acuzând efectele răului, adică ignoranța și lipsa de civism a românilor, sașii rămăneau și pe mai departe avocații cauzei, susținând usque ad beneplacitum deposedarea românilor de orice drepturi.

Abuzuri și profitorii se puteau constata însă și la nivelul vieții comunitare în satele românești. De pildă, recensământul lui Waldhuetter arată că în Zagra erau 15 preoți uniți, mult mai mulți decât era necesar. Prin înghesuirea spre privilegii și porții canonice se constituiau adevărate dinastii de sacerdoți rurali.

„Faptul că există atâția popi inculți deriva din abuzul că feciori tineri și mai cu seamă fii de popă, se „popesc“ fără considerare dacă posedă calitățile necesare în acest scop¹⁶.

Tendințelor de filiatism sacerdotal sau de emancipare socială via instituția bisericească li se răspunde prin diverse patente care stabilesc cu precizie numărul de preoți admiși pentru fiecare parohie, tinzându-se ca numărul lor să corespundă bisericilor existente. Pentru porția canonică a preotului unit, magistratura bistrițeană a fost însărcinată în mod repetat cu acordarea ei în satele sășești, adică 10 iugăre de ogor (joch) și o suprafață corespunzătoare de vie. Dar acordarea porției canonice rămâne pe planul doi în epocă față de problema ridicării bisericilor românești în satele sășești. Sașii din district se opuneau cu îndărătnicie dorinței românilor de a ridica biserici cu turn, admitând doar case de rugăciuni. În procesele susținute cu românii conlocuitori din satele Sângeorgiu, Lechința și Sigmir sașii își arogau jus intercedendi pe baza „anticelor“ lor privilegii¹⁷.

Problema ridicării bisericilor românești în satele sășești districtuale necesită o atenție specială. Acordarea porției canonice se pare că nu a fost rezolvată curând nici la Năsăud deoarece Ioan Para, ca și succesorul său Ioan Halmagy,

¹⁶ *Ibidem*, p. 335.

¹⁷ Șotropa, *Soarta românilor...* p. 335 sq.

¹⁵ Virgil Șotropa *Înființarea graniței* p. 337.

au adresat nenumărate petiții în acest scop. Evenimentele confesionale și politice din districtul Bistriței ne confirmă, și prin acest studiu de caz, care rămâne a fi aprofundat, faptul că pentru autoritatea tereziană, schimbarea condiției românilor era o necesitate vitală în menținerea echilibrului politic al Marelui Prin-

cipat. Uniția era una din garanțiile cele mai sigure în menținerea loialității românilor, iar autoritățile au acordat o mare atenție cultivării ei. Sașii nu au admis se pare nici rațiunile, nici mobilurile și, mai ales, efectele politicii confesionale și militare ale Habsburgilor în districtul Bistriței.

EINIGE BETRACHTUNGEN HINSICHTLICH DER KONFESIONALLEN IM BISTRITZER DISTRIKT. GEMEINDE UND KONFESSION ZWISCHEN DEN JAHREN 1760—1780

Zusammenfassung

Aufgrund des heutigen Forschungsstand versucht der Verfasser, die Stellungnahmen verschiedener Konfessionen zu der rumänischen unierten Kirche wiederzugeben. In den Jahren des 7. jährigen Krieges wurde die politische Lage im Fürstentum Siebenbürgen unsicher. Unter der Bedingung dass eine türkisch-preussische Allianz sich bilden sollte, hielt man einen tartarischen Einfall in den Bistritzer Distrikt für möglich.

In erster Linie wird der Versuch unternimmt, die Beziehungen zwischen den orthodoxen und unierten Rumänen zu klären. Zu Beginn des 7. Jahrzehnts stellt man fest, dass Gesandte vom Mönch Sofronie bemühten sich dazu, die rumänische Dörfer der Gegend der Orthodoxie zurückzugewinnen. Es bedarf aber auch der Erwähnung, dass Versuche zur Wiederherstellung der Orthodoxie auch vor und nach der Restaurationsbewegung von Sofronie 1760—1763 unternommen wurden. Die in der Moldau geweihten orthodoxen Priester versuchten, Pfarreien zu besetzen, wenn auch diese amtierende griechisch-katholische Priester hatten.

Für die Klärung der sachsenstellung zur rumänischen unierten Kirche wird die Berichte und Briefe des Bistritzer Bürgermeisters Johann Klein von Straussenburg benutzt. Die Bistritzer Sachsen waren mit der Rumänenpolitik der kaiserlichen Macht unzufrieden :

1. Die Förderung der Union würde die Stärkung der religio dominant die katholische — in Distrikt zur Folge haben ;

2. Die Umsiedlungen, die sich für die Bildung des Regiments als nötig erwiesen haben führten dazu, dass die Bistritzer Stadtsführung sich mit dem Verlust von zwei Dörfern abfinden musste. Zugleich schwindet der Einfluss des Stadtrates auf den rumänischen Distrikt immer mehr. Um Konflikte zu vermeiden, wurden dabei die Weideorte zwischen den rumänischen militarisierten Dörfern und den sächsischen genau festgelegt, wobei die Sachsen das Ergebnis als ungerecht empfanden.

3. Die Sachsen aus mehreren Dörfern auf dem königlichen Boden, wollten die Errichtung von rumänischen Turmkirchen nicht zulassen, denn dies würde die Rumänisierung des Dorfes bedeuten.